

## **A 10–11. századi fülesgombok tipokronológiája Hajdú-Bihar megye és Rétköz területén Újabb adatok a honfoglalás kori viselet kérdéséhez**

### **1. Bevezetés**

A Kárpát-medencében a 10–11. század során a viselet fontos elemét töltötték be a fülesgombok, melyek a magyar köznépi temetők gyakori sírleletei közé tartoznak, ezenfelül a rangostemetkezésekben is megjelennek, s jellegzetes keleti eredetűeknek tarthatóak.<sup>1</sup> Azonban ezen apró tárgyakra a szakirodalom igen csekély figyelmet szentelt, az elemzések során inkább a nemesfémből készült ruhadíszek, veretek kerültek előtérbe.<sup>2</sup>

Dolgozatomban Hajdú-Bihar megye<sup>3</sup> és Rétköz<sup>4</sup> területén előkerült 10–11. századi temetők sírjaiból előkerült fülesgombokat mutatom be. Részletesen kitérek technikai kivitelükre és formai variánsaikra, illetve a fülesgombok díszítési módjaira. Továbbá értekezem arról, hogy a vizsgált tárgytypus eltérő változatai, hogyan fordulnak elő a különböző nemű és korban lévő egyének öltözkén. Beszámolok a formai variációik időbeli megjelenéséről, elterjedéséről a 10–11. századi temetőkben – a tárgyalt területen –, illetve a különböző társadalmi rétegeknél való előfordulásukról. Végezetül, a fülesgombok viseletben betöltött szerepét tekintem át. Ezen fejezetben nem csak Hajdú-Bihar megye és Rétköz temetőit használtam fel, hanem a Kárpát-medence különböző területein előkerült, fülesgombokat tartalmazó 10. századi temetkezéseit.

### **2.1 A fülesgombok technikai kivitele, formai variánsai**

A fülesgombok technikai kivitelük szerint két nagy csoportra oszthatóak: lehetnek két félből öntöttek, üregesek, melyek függőlegesen, ritka esetben vízszintesen illeszkednek egymáshoz, a falaik vékony öntésűek.<sup>5</sup> A sírokban sok esetben a gombok már külön váltak, esetleg már csak egy üreges félgomb került elő. Ez esetben a másik fél elkorrodálódott, vagy az ásatás során kis méretéből adódóan nem került napvilágra, de az is elképzelhető, hogy a sírba már csak a gomb egyik fele került. A másik technikai kivitelük, amikor tömören, egybeöntve készítik el a fülesgombokat.<sup>6</sup>

---

<sup>1</sup> Itt szeretném tolmácsolni köszönetemet Dr. Révész Lászlónak és Dr. Langó Péternek, akik értékes tanácsaikkal és észrevételeikkel segítették a munka megszületését. Továbbá a Déri Múzeum Régészeti tárvezetőjének Dr. Dani Jánosnak és gyűjteménykezelőjének, Faragóné Csutak Tündének, akik lehetővé tették, hogy felhasználhassam az általam vizsgált Hajdú-Bihar megyei temetők eredeti dokumentációit és sírrajzait.

<sup>2</sup> A bronzból öntött, tömör gombok a Kijevi Oroszország területén is megtalálhatóak, főleg az ún. druzsina sírokban, Kijev, Csernyigov környékén. Az üregesen öntött fülesgombok eredetére a szakirodalom nem tér ki, így további kutatást igényel a téma (MESTERHÁZY 2000, 211).

<sup>3</sup> Az ország keleti szélén 6212 km<sup>2</sup>-t foglal el, területén több középtáj található. Keleten, a Nyírség déli részének homokbuckái teszik változatossá a tájat. Délen, délkeleten a Sebes-Körös határolja, a Hortobágy és a Berettyó, s ezek mellékfolyói alakították a területet. A Nyírségtől nyugatra a megye közepén észak-déli irányban húzódik a Hajdúság, amelynek a magasabban fekvő kistáját Hajdúhátnak nevezzük (M. NEPPER 1994, 152.; M. NEPPER 2002, 17).

<sup>4</sup> Rétköz, a Felső-Tisza vidék 560 km<sup>2</sup>-es kistája, a Zempléni-hegység és a Nyírség között megbúvó, egykor vizes, mocsaras láp. A Tisza ősi árterének bal parti része, a jobb partján – Rétközhöz minden tekintetben hasonló – Bodroghöz fekszik (ISTVÁNOVITS 2003, 245).

<sup>5</sup> SZŐKE 1962, 79.; MESTERHÁZY 2000, 211.

<sup>6</sup> SZŐKE 1962, 79.

A szakirodalom a fülesgombok formai variánsaira vonatkozó egységes nevezéktant még nem alakított ki. Olvashatunk gömb-, félgömb-, lencse-, gomba-, körte-, csepp, ovális és ritkán kúp alakú fülesgombokról. Ezeknek a formáknak a megvizsgálása után – Hajdú–Bihar megye és Rétköz területén előkerült fülesgombok alapján<sup>7</sup> – törekedtem a részletes tipologizálást elvégezni.

A gömb alakú fülesgomboknál előfordul, hogy a szakirodalom megkülönböztet lapított gömb alakú gombot, de a legtöbb esetben az enyhén- és erősen lapított gömbformát is egységesen gömb alakúnak nevezi. Úgy véltem, hogy célszerű ezeket megkülönböztetni, hisz öntési technikájukban is különbözőek; a sima gömb alakúak általában üregesen, két félből öntöttek, míg az enyhén- és erősen lapított típusúak tömören öntöttek [1. tábla 1]. Ismeretes a félgömb alakú változat is, azonban számbeli megjelenésük semmiképp sem kötődik a gömb típusokhoz, ritkán gombolta őseink viseletét, s minden esetben tömören öntöttek [1. tábla 2].

A legtöbb esetben a gomba és a lencse alakú fülesgomb kifejezés alatt ugyanazt a formát értik, az általam kialakított rendszerben a gomba alakú kifejezést használok, melyen belül lapított típust is elkülönítettem. Ennek a típusnak a kialakítása minden esetben tömören öntött [1. tábla 3].

A körte alakú fülesgomb [2. tábla 1] megnevezés az, melyet nem túl következetesen használ a szakirodalom, többször a csepp- [2. tábla 2] vagy az ovális formát<sup>8</sup> [2. tábla 3] is körte alakúnak határozzák meg.

A kis félgömbben végződők, esetleg melyek bikónikus formájúak s erősen hasasodóak, azokat a formai variánsokat soroltam a körte alakú gombokhoz, tehát 3 variációt különböztettem meg a körte formán belül. Technikai kivitelük szerint – a gömb típusokhoz hasonlóan – üreges és tömören öntött kialakításúak is lehetnek.

A kúp formájú fülesgomboknak két típusa képviseltette magát a vizsgált területen. Az egyik a „sima” kúp alakú, a másik az általam tagolt testűnek nevezett forma, s mindkét típus tömören öntött [2. tábla 4].

Hajdú–Bihar megyében három nagy sírszámú, hitelesen feltárt temetőben került elő több olyan temetkezés, ahol az elhunytak ruháit fülesgombok kapcsolták. Ezek közül két temető a 10. század elejétől a 11. század végéig használatos volt, mely Hajdúszoboszló–Árkoshalom<sup>9</sup> és a Püspökladány–Eperjesvölgy<sup>10</sup>. A harmadik temető Sárrétudvari–Hízó föld<sup>11</sup>, amit a 10. század első harmadában nyitottak, s a 970-es évekig használtak,<sup>12</sup> tehát 11. századi leletanyagról ebben az esetben nem beszélhetünk.

Rétköz területén az egyetlen teljesen feltárt, nagy sírszámú temető Ibrány–Esbó-halom, ahová a 10–11. század folyamán temetkeztek<sup>13</sup>, hasonlóan a Püspökladány–eperjesvölgyi és a Hajdúszoboszló–árkoshalmi temetőhöz. Ibrányon több temetkezésében is előfordultak fülesgombok, azonban lényegesen kevesebb, mint a fentebb említett Hajdú–Bihar megyei temetőkben, s a gombok formai kialakítása is homogénebb.

Formai és technikai kiviteli szempontok alapján, mind a négy temetőben az üregesen, két félből öntött gömb alakúak fordultak elő a legnagyobb számban. A gomba, lapított gomba

<sup>7</sup> A vizsgált terület fülesgombokkal kapcsolatos adatbázisa: ANDRÁSI 2015

<sup>8</sup> Az általam kialakított tipológiában két külön típust képviselnek. A csepp alakú „hasasodóbb” mint az ovális, utóbbi „tojásdás” formájú.

<sup>9</sup> M. NEPPER 2002, 58–107.

<sup>10</sup> M. NEPPER 2002, 128–358.

<sup>11</sup> M. NEPPER 2002, 296–358.

<sup>12</sup> RÉVÉSZ – M. NEPPER 1996, 245.

<sup>13</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 365–384.

alakú fülesgombok a Hajdú–Bihar megyei nagy sírszámú temetőkben szintén gyakori típus,<sup>14</sup> ellentétben Ibrány–Esbó-halommal, ahol a gomba alakú variáns nem fordult elő. Azonban Rétköz több lelőhelyén is megjelent a gomba formájú fülesgomb, méghozzá az egyik legtöbbet előforduló formai variáns ezen a területen.

A körte alakú gombok Hajdúszoboszló–Árkoshalmon, Püspökladány–Eperjesvölgyön és Sárrétudvari–Hízóföldön ugyan kis számban, de előfordultak.<sup>15</sup> Mind a félgömbben végződő és az erősen hasasodó illetve a bikónikus típus is megjelent a megyében. Utóbbi típus Rétköz területén is képviseltette magát, azonban nem az ibrányi temetőben, hanem Demecser–Borzsovapuszta, Dinnyés-hegyen.<sup>16</sup> Technikai kivitelük szerint – tömören és üregesen öntöttek – a vizsgált régióban fele-fele arányban oszlanak meg.

A körte formájúaktól is ritkábban megjelenőek – csupán 1–2 sírban voltak jelen még a nagy sírszámú temetőkben is – a félgömb-, csepp-, ovális-, kúp alakú fülesgombok. A félgömb- és az ovális típus csupán Hajdú–Bihar megyében fordult elő, Rétköz területén ezek a formai variánsok egyelőre ismeretlenek az általam vizsgált temetőkben. Azonban a csepp- és a kúp alakú variáns már Rétköz régióban is megjelentek.

## 2.2 A fülesgombok díszítésmódjai

A bronz fülesgombokat néhány esetben valamiféle díszítéssel látták el – bár a legtöbb sima felületű –, s akadnak olyan visszatérő elemek, melyeket akár típusonként is elkülöníthetünk.<sup>17</sup> A gombok dekorálása a legtöbb esetben a gömb és gomba alakúakon figyelhető meg, hisz ezek a legelterjedtebb típusok is.

A gömb alakúak egyik jellegzetes díszítési módja, amikor a gömbtest felénél, illetve attól kicsit lejjebb két párhuzamos, vízszintesen futó árok/sekély vonalszerű bemélyedés fut, s ez alatt sugarasan rovátkolt [3. tábla 1].

A gomba alakú fülesgombokon az általános díszítésmód, amikor sugarasan rovátkolt a „fejrészük”, a fülesgomb alja [3. tábla 2]. A gomba variánst már több esetben ékesítik – bár nem látványosan nagyobb számban –, mint a gömbtestűeket.

Rétköz területén a gomba alakú gombok díszítése színesebb palettát mutat, mint Hajdú–Bihar megyében. A gomba formájú fülesgomboknál Rétköz régióban nem csak az általánosabb, sugarasan bekarcolt rovátkák jelentek meg, hanem vannak igényesebb kivitelűek is. Tiszebercel–Mezőgazdasági Szakiskola 16. sírjában és Tiszabercel–Ráctemető 4. temetkezésében a gomba alakú fülesgombokon rozettaszerű díszítés figyelhető meg. Mindkét temetőben 1–1 példány látott napvilágot [3. tábla 3].

A körte alakú fülesgombok felületét általában gerezdekkel, bordákkal látják el [3. tábla 4]. Ezen típusból a Hajdúszoboszló–Árkoshalmi temető 240. sírját emelném ki, mely egy erősen hasasodó variáns, s a 11. századra datálható.<sup>18</sup> Felületén mély gerezdek figyelhetők meg, mely a keltezés szempontjából fontos jelenség. A mélyebb gerezdes díszítés az általam vizsgált területen a gömb, csepp és körte alakú példányoknál is megfigyelhető, mely igen jelentős, hisz ezek a típusok is a 11. századi temetőrészekből kerültek elő, így az általam

<sup>14</sup> Az orosz szakirodalomban, a tömören öntött gömb- és gomba alakú típusok ismereteseek, mint kaftánt záró tárgyak, így ennek a két formai variánsnak, a keleti eredete bizonyos (MIKHAILOV 2005, 57, 2. ábra). A Kárpát-medencében a 10. század első harmadától jelen vannak, s a 11. századi sírokban is előfordulnak.

<sup>15</sup> A sírokban egyesével, esetleg más típusú gombbal kerültek elő.

<sup>16</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 36.

<sup>17</sup> A Hajdúszoboszló–Árkoshalmi temető 24 db fülesgomb anyagából 3 db-, a Püspökladány–Eperjesvölgyi temető 44 db gombjából 8 db-, Sárrétudvari–Hízóföld 91 db példányából 7 db gombról mondható el, hogy valamilyen díszítéssel látták el a felületüket. Ibrány–Esbó-halom 14 db gombjából csupán 1 db ékeesebb.

<sup>18</sup> M. NEPPER 2002, 97.

vizsgált területen korhatározó jelenség.<sup>19</sup> A 10–11. század során használt nagy sírszámú temetők közül ez az állítás Püspökladány–Eperjesvölgy esetében figyelhető meg a legszebben. Az 542. és 582. temetkezésében a gömb alakú, üregesen öntött, füles félgombok mélyen gerezdelt kialakításúak, kisebb vájatokat képeztek a felületükön. Ez a díszítésmód egyik 10. századi temetőben, temetőrészben sem jelent meg Hajdú–Bihar megye és Rétköz területén [3. tábla 5]. Szintén a püspökladányi temetőben, a 289. sírban ugyancsak mélyen gerezdelt testű fülesgomb látott napvilágot. Ez a típus csepp alakú,<sup>20</sup> s csak az alsó egyharmadában figyelhető meg ez a díszítési mód. Ez a formai variáns is a 11. századi temetőrészről látott napvilágot.

### 3.1 A fülesgombok előfordulása a férfi, női és gyermek temetkezésekben

A fülesgombok elsősorban a női viselet részét képezték az általam vizsgált temetőkben, kirívóan magas a női sírokban előforduló gombok száma a férfiakéhoz képest.<sup>21</sup>

A típusokat tekintve semmiféle szabályosságot nem lehet megállapítani, hisz nemtől és kortól függetlenül megjelentek; így fiatalabb-, idősebb női- és férfi temetkezésben, illetve gyermek sírokban is, az összes formai variáns kimutatható.

A 11. századi fülesgombok Hajdú–Bihar megyében női és gyermek sírok leleteit képezték, férfi sírból nem kerültek elő. Rétköz egyetlen 11. századi fülesgombbal rendelkező sírja Tiszabercel–Újsor 27. temetkezéséhez köthető.<sup>22</sup> A sírban fekvő nemét nem állapították meg, azonban a csüngős bronz ingnyakveretek arról árulkodnak, hogy nő sírja lehetett.<sup>23</sup>

A férfi viseleten a fülesgombok ritka megjelenésére, s a 11. században a gombok megritkulására véleményem szerint, két magyarázat kínálkozik: vagy szerves anyagból készült, ún. száragombokat – kötött gombok –, esetleg szalagokat alkalmaztak a ruhák kapcsolására<sup>24</sup>, így nem maradt meg a jövő számára. Másrészt számolhatunk a hajdani, keleti eredetű viselet átalakulásával, lassú háttérbe szorulásával is.

---

<sup>19</sup> ANDRÁSI 2015, 19. táblázat

<sup>20</sup> A többi csepp alakú, bronz fülesgomb a vizsgált régióban nem díszített, illetve az ovális típusúak sem.

<sup>21</sup> A legtöbb fülesgomb Sárrétudvari–Hízóföldön fordult elő; 39 sírban jelentkezett, ebből 26 női temetkezéshez köthető, 7 esetben zárta férfi öltözkését, továbbá 2 fiatal- és 3 gyermek sírjában került elő fülesgomb. Püspökladány–Eperjesvölgyön a 29 fülesgombot tartalmazó sírból 15 köthető női temetkezéshez, 4 sírban férfi vázon került elő, illetve 1 fiatal-, s 8 gyermek ruháját fogták össze fülesgombok egykor.

Hajdúszoboszló–Árkoshalmon és Ibrány–Esbó-halmon a fülesgombok száma jóval kevesebb, mint az előbb említett temetők esetében, bár a női temetkezésekben előforduló gombok aránya ezeknél a temetkezőhelyeknél is kimagasló. Hajdúszoboszló–Árkoshalmon a 14 fülesgombot tartalmazó sírjából 9 köthető női-, 2 férfi temetkezéshez, illetve 1 fiatal-, 1 gyermek-, s 1 csecsemő sírhoz. Ibrányon 8 sírból került elő fülesgomb, ebből 3 nő-, 2 leány, 1 gyermek vázán látott napvilágot, s csupán 1 férfi viseletét kapcsolta fülesgomb, egy sírban nem meghatározott az elhunyt neme.

<sup>22</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 202.

<sup>23</sup> A sír leletanyagába tartozik egy nyílhegy is – mely elveszett – de elképzelhető, hogy ár vagy más vaseszköz lehetett, hisz női sírokban a nyílhegy nem jellegzetes, esetleg bajelhárító funkciója lehetett.

<sup>24</sup> A Kaukázus hegyeiben, Közép–Ázsiában jól konzerválódott 13–14. századi mongol viseleten jól látható, hogy nem fém, hanem szerves anyagból készült rögzítő gombokat, s szalagokat alkalmaztak. Időben a honfoglalás korától távol állnak, így párhuzamot nem vonnánk, azonban a szerves anyaggal való ruha rögzítésére kitűnő példa (A. ROSSI – F. ROSSI 2004, 44, 49).

### 3.2 Kronológiai konklúziók

Az általam vizsgált területen, a 10. század első harmadától a 11. század végéig keltezhető sírokból egyaránt előkerültek fülesgombok; azonban nem egyforma arányban, a 11. századra igen megritkul használatuk Hajdú–Bihar megye és Rétköz területén is. Nagyon érdekes – melyre dolgozatom során többször is utaltam –, hogy a Sárrétudvari–hízóföldi temetőből került elő a legtöbb fülesgomb, melyet csak a 10. század során használtak. Azonban a többi temetőben is a gombok többsége a 10. századi temetőrészben jelentek meg. A Hajdúszoboszló–árkoshalmi temetőben a 14 fülesgombot tartalmazó sírból, csupán 5 sír datálható a 11. századra (39., 72., 85., 151., 240. sírok) a Püspökladány–eperjesvölgyi temetőben 7 esetben 11. századi a fülesgomb (260., 289., 295., 299., 459., 542., 582. sírok), s Ibrány esetében csak a 10. századi temetőrészben gombolták az öltözetet. Azonban Rétköz területén is előkerült 11. századra datálható fülesgomb, mely Tiszebercel–Újsor 11. századi temetőrészéből látott napvilágot, csupán egyetlen sírből (27. sír).<sup>25</sup>

Hajdú–Bihar megyében a legkorábbi példányok Biharkeresztes–Bethlen Gábor utca 25. lelőhely, leletmentés során feltárt két sírjából kerültek elő, a fülesgombok üregesen, két félből öntött, gömb-,<sup>26</sup> illetve tömören öntött gomba formájúak, melyek anyaga bronz. Tehát a legáltalánosabb és legtöbbet előforduló formai variációk már a legkorábbi temetők viseletei elemei között megtalálhatóak. A női temetkezésből előkerült rombusz alakú ingnyakdíszek, a svasztikás hajfonatkorong, s a fiatal férfi íjával, részleges lovastemetkezéssel ellátott sírja a 10. század első feléhez köthetők.<sup>27</sup> Hajdúböszörmény–Bodaszőlő, Bödöskút temető egykori népességének leletanyaga szerint, szintén a korai temetkezésekhez köthetők. Ezt alátámasztják az ezüsből készült csüngős ingnyakdíszveretek, az aranyozott ezüst, áttört övveretek<sup>28</sup> archaikus motívuma, a fűrész alakú ezüst amulett, s a gyűrt szélű pajzs alakú szemfedőlemezek.<sup>29</sup> A temetőben üregesen öntött, díszített gömb és gomba alakú gombok fordultak elő, így megállapítható, hogy már a dekoratívabb példányok is megjelennek a 10. század elején. Továbbá, a 10. század első kétharmadára keltezhető temető sorait, Sárrétudvari–Poroshalom gazdagítja, ahol Hajdú–Bihar megye honfoglalás kori anyagának, talán legkiemelkedőbb szépségű darabjai kerültek elő.<sup>30</sup> A temető harmadik legrepresentatívabb temetkezésében – mely a 9. sír – díszített félgömb alakú fülesgombok kapcsolták egykor a nő öltözkését, tehát ennek a típusnak is alátámasztott a korai használata.<sup>31</sup> A Sárrétudvari–hízóföldi temető nyitása a 10. század első kétharmadában történt – a 10. század második harmadában használták a temetőt a legintenzívebben –, megszűnése a 970-es évekre tehető.<sup>32</sup> A fülesgombokat tartalmazó sírok az egész temető területén megjelentek. Püspökladány–Eperjesvölgy esetében is megállapítható, hogy a 10. századi temetőrészben sűrűn fellelhetőek a fülesgombok, ugyan elszórtabban mint Sárrétudvari esetében, de az összes formai változatuk, s a tömören-, s az üregesen öntött gombok egyaránt jelen vannak Püspökladányon is.<sup>33</sup> Utóbbi temető nyitását is a 10. század elejére teszik, azonban a 11. század végéig folyamatosan használatban volt.<sup>34</sup> A 11. századi temetőrészéből 2 olyan sírből is

<sup>25</sup> Rétköz területéről több 11. századra datálható fülesgombot nem találtam.

<sup>26</sup> Fül és a test találkozásánál előforduló borda is megjelenik a korai példányokon.

<sup>27</sup> M. NEPPER 2002, 29.

<sup>28</sup> Az övveretes temetkezések többsége a 10. század első két harmadára keltezhető (RÉVÉSZ 1996, 131).

<sup>29</sup> M. NEPPER 2002, 56.

<sup>30</sup> M. NEPPER 2002, 402–403.

<sup>31</sup> M. NEPPER 2002, 402.

<sup>32</sup> M. NEPPER 2002, 358.

<sup>33</sup> Az ovális, körte és csepp alakú példányok, hogy pontosan mikor jelentek meg további kutatást igényelnek, hisz számuk elenyésző a gömb és gomba alakúakhoz képest. A Sárrétudvari–hízóföldi és a Püspökladány–eperjesvölgyi temető azon sírjaiban, melyben ezek a típusok előfordultak, a sírok belső kronológiájának kidolgozása szükséges, s további térségek temetőinek vizsgálata.

<sup>34</sup> M. NEPPER 2002, 220.

előkerült fülesgomb, ahol érem is a leletanyag részét képezi. Az 542. sírban I. Szent István dénárának (997–1038) törmeléke látott napvilágot, az üreges kialakítású gömb alakú, gerezdes díszítésű félgomb mellett; továbbá az 582. temetkezésben Salamon kissé körülnyírt dénára (1063–1074) került elő, mely sírban szintén egy mélyen gerezdelt díszítésű, azonban nagyobb méretű, üreges gömb alakú fülesgomb gombolta egykor az elhunyt ruháját. A Salamon dénár alapján tehát biztosan megállapítható, hogy a 11. század második felében, végén még használták a fülesgombokat a püspökladányi temetőben. A 289. sír csepp alakú, gerezdelt testű fülesgombjának 11. századi használatát a sodrott hurkos kampós végű bronztorques – mely a 10. század végétől,<sup>35</sup> a 11. század közepéig, harmadik negyedéig keltezhető tárgy<sup>36</sup> – egyértelműen bizonyítja. További négy sír (260., 295., 299., 459. sírok) esetében, a leletek nem hordoznak magukban kronológiailag értékes jelleget.<sup>37</sup> A Hajdúszoboszló–árkoshalmi temető szintén 10–11. század során használt, melybe a 10. század első felétől a 11. század végéig temetkeztek.<sup>38</sup> A 11. századi temetőrészhez 5 temetkezés köthető, azonban ebből 2 sírban (72., 85. sírok) csak fülesgombok láttak napvilágot – mellettük más lelet nem jelentkezett –, s mindkettőben lapított gomba alakú típus kapcsolta az öltözetet. A 39. temetkezésben az üreges, gömb alakú fülesgomb mellett egy vaskapocs került elő, így ez sem datálja pontosabban a sírt a 11. századon belül. A 151. temetkezésben öt ezüstszálból fonott gyűrű helyezkedett el a vázon, az üreges, gömb alakú fülesgomb mellett, mely gyűrűtípus a 11. század elején jelent meg, s a század vége felé ment ki a divatból.<sup>39</sup> A 240. temetkezésben a mélyen gerezdelt testű, erősen hasasodó körte alakú füles félgomb, erősen kopott, csüngős bronz ingnyakdíszveretek alsó tagjával együtt került elő, mely ruhaveretek a 10. század elejétől a 11. század második harmadának végéig keltezhetőek,<sup>40</sup> tehát ettől az időintervallumtól nem lehet a fülesgomb későbbi.

Rétköz területén bonyolultabb a datálás, hisz csak Ibrány esetében beszélhetünk hitelesen feltárt, nagy sírszámú temetőről – ahol fülesgomb is előkerült –, a többi temető igen töredékes, kis sírszámú. Így a lelőhelyek keltezése gyakran egy-egy tárgy vagy jelenség (pl. lovas temetkezés) alapján lett besorolva.<sup>41</sup> A fülesgombok korai használatára Rétközberencs–Paromdomb 2. sírjában<sup>42</sup> előkerült aranyozott ezüst palmettás övveretek, és az ún. virágmintával osztott indadíszes darabok – melyek a Felső–Tisza vidéken a 10. század eleji ötvösközpont termékei voltak<sup>43</sup> – utalnak. A sírban az általános üreges kialakítású gömb- és a változatos díszítésű gomba formájúak mellett, a kúp alakú típus is megjelent – melynek teste tagolt –, így ennek a formának is alátámasztott a korai használata. Tiszabездéd–Harangláb-dűlő temető használata a 10. század 2. harmadára tehető, s talán átnyúlik a 3. harmad elejére.<sup>44</sup> A sírokból üreges gömb-, gomba- és tagolt testű kúp alakú típus került elő.

Rétköz területén négy, 10–11. század során használatos temetőről van tudomásunk melyek sírjaiból előkerültek fülesgombok; ezek a következők: Gáva–Vásártér, Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola, Ibrány–Esbó-halom, Tiszabercel–Újsor. Ezen temetkezőhelyek közül, csupán az utóbb említett temető – Tiszabercel–Újsor – egyetlen sírjából került elő a 11. századi temetőrészből fülesgomb Rétköz területén, azonban ebben az esetben a 10. századi temetőrészen nem kapcsolta gomb egyik viseletet sem. A Gáva–vásártéri köznépi temető

<sup>35</sup> A vékony szálból sodrottak, már a 10. század közepén is megjelennek, a vastag huzalú példányok a 11. század 20-as éveitől jöttek divatba (ISTVÁNOVITS 2003, 291).

<sup>36</sup> SZABÓ 1980, 62.

<sup>37</sup> ANDRÁSI 2015, 19. táblázat

<sup>38</sup> M. NEPPER 2002, 107.

<sup>39</sup> SZÖKE – VÁNDOR 1987, 74.

<sup>40</sup> BÁLINT 1991, 123–132.

<sup>41</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 444.

<sup>42</sup> A sírban lovával, íjfelszerelésével eltemetett férfi feküdt.

<sup>43</sup> RÉVÉSZ 1996, 112–114.

<sup>44</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 440.

használata minden bizonnyal a 10. század középső harmadában megindult, s használata a 11. század utolsó harmadáig keltezhető.<sup>45</sup> A 28. sírban üreges kialakítású, díszített gömb alakú- és lapított gomba alakú bronz fülesgombok kerültek elő, melyek a 10. századi temetőrészhez köthetőek, a lemezgömböcskés, gömbsorcsüngős fülbevaló<sup>46</sup> és a széles bronz lemezkarperec alapján.<sup>47</sup> Az Ibrány–Esbó-halmi temető nyitása a 10. század közepe környékére tehető, a 940-es évekre. A temető nyitásának idejét a 197. kettős sírból előkerült dirhem utánzata adja meg.<sup>48</sup> Ebben a sírban – ugyan a dirhem a 197/b sírból való –, pontosabban a 197/a temetkezésben 5 db, két félből öntött, gömb alakú bronz fülesgomb gombolta a viseletet. A temető korai temetkezéseihez köthető még a 188. sír, melyben egy tömör, öntött s díszített gömb alakú fülesgomb látott napvilágot, mellettük 2 db vékony, nyitott hajkarika. A 10. század második feléhez 6 temetkezés köthető, melyben fülesgomb került elő (145., 168., 172., 193., 218., 231. sírok).<sup>49</sup> Ezekben a sírokban a gombok egy kivétellel, mind bronzból készültek.<sup>50</sup> Formájukat, kialakításukat tekintve üreges gömb-, tömör, enyhén lapított gömb alakú, üreges csepp formájú. Amint már említettem érdekes jelenség, hogy Ibrányon gomba alakú fülesgomb nem került elő, továbbá a 11. századi temetőrészből egyáltalán nem fordult elő fülesgomb. Ennek oka lehet, hogy az ezredforduló táján új családokat telepítettek be erre a területre<sup>51</sup>, s az ő hagyatékukból ez a tárgytypus hiányzik. Tiszabercel–Ráctemetőt az ibrányi temetővel egy időben nyithatták a 940-es években, azonban Ráctemetőn 11. századra mutató leletanyag nem került elő.<sup>52</sup> A temetőben sima és rozettás díszű gomba alakú bronz fülesgomb, s két félből, szintén bronzból öntött gömbtestű és az egyetlen vasból készült fülesgomb is innen került elő. Tiszabercel–Mezőgazdasági Szakiskola temető nyitásának időpontja nem egyértelmű a 10. századon belül, hisz nem teljesen feltárt, azonban az bizonyos, hogy a 11. század második feléig, végéig használták a temetőt, melyet a 4. sír I. András pénze (1046–1060) támaszt alá. Azonban a 11. századi temetőrészből nem került elő fülesgomb, csak 10. század végi környezetben láttak napvilágot üreges gömb- és gomba alakú gombok. Rétköz egyetlen 11. századra datálható fülesgombja Tiszabercel–Újsor 27. sírjában gombolta az elhunyt ruháját, keltezését a bordázott S végű hajkarika támasztja alá.<sup>53</sup> Ez a tárgytypus a 11. század második felében terjed el, s használatuk felső időhatára IV. Béla kora (1235–1270).<sup>54</sup> Ebből a sírból egy üregesen öntött, gömb alakú, díszítetlen fülesgomb látott napvilágot. A temető a 11. század második feléig volt használatban – melyet az előbb említett hajkarika típus példáz –, így Rétköz területén a fülesgombot tartalmazó sírok használatának felső határát ez a lelet mutatja, a jelen kutatásaim szerint.

Ezek alapján megállapítható, hogy mind a két térség korai sírjaiban, tehát a 10. század első két harmadában már megjelentek az üregesen és tömören öntött gömb-, gomba formájúak és lapított kialakítású változataik, ezen belül a díszített példányok is. Rétköz területén már a tagolt testű kúp alakúra is van példa, Hajdú–Bihar megyében pedig a félgömb formájúra. Ezek a formák a 10. század során használatban maradtak, s, hogy pontosan mikor hagytak fel a különböző formák öntésével, ahhoz a finomabb kronológia kidolgozása szükséges. A 11. századi temetőrészekben az üregesen öntött, gömb alakúak használatban maradtak mind a két térségben, azonban az üreges és tömör kialakítású körte, a tömören öntött gomba és félgömb alakúak, csak Hajdú–Bihar megyében gombolták az öltözetet az általam vizsgált

<sup>45</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 365.

<sup>46</sup> Ez a fülbevaló típus a 10. század elejétől, a 11. század elejéig használatos volt (RÉVÉSZ 1988, 141–159).

<sup>47</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 365.

<sup>48</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 373.

<sup>49</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 372., 184. kép

<sup>50</sup> A 145. sírban volt Rétköz egyetlen aranyozott bronz fülesgombja (ISTVÁNOVITS 2003, 89).

<sup>51</sup> RÉVÉSZ–M. NEPPER 1996, 42., ISTVÁNOVITS 2003, 384.

<sup>52</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 428.

<sup>53</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 430.

<sup>54</sup> SZÖKE 1962, 89.

temetőben még a 11. század során is. A körte és a félgömb alakúak is csak 1–2 példányban, a gomba alakúak pedig csak Hajdúszoboszló–Árkoshalmon fordultak elő. Nagyobb számban az üreges kialakítású gömb alakúak maradtak használatban, azon belül a sima felületű és a mélyen gerezdelt változatok.

### 3.3 A fülesgombok előfordulása a különböző társadalmi rétegeknél

A fülesgombok formai variánsain kívül igen fontos annak vizsgálata, hogy milyen anyagból készültek a gombok. A bronztól eltérő anyagú gombok száma rendkívül alacsony, s a leggazdagabb sírokban is ugyanolyan formájú, anyagú fülesgombok kerültek elő, mint azokban a temetkezésekben, ahol nagyon szegényes a leletanyag, vagy egyáltalán nincs más lelet az elhunyt sírjában a fülesgombokon kívül. Esetleg számbeli különbség figyelhető meg, tehát a nagyon szegényes sírokban 1, esetleg 2 db gomb lát napvilágot. Az általam vizsgált területen csupán 2 db aranyozott ezüst- és 1 db aranyozott bronz példány került elő, előbbi Sárretudvari–Hízó föld 136. sírjában,<sup>55</sup> utóbbi Ibrány–Esbó-halom 145. temetkezésében<sup>56</sup> gombolta az egykori öltözetet, s mindkettő női sírhoz köthető. Leletanyaguk gazdag, hisz Sárretudvarin félhold alakú, bizánci arany fülbevalópár került elő az aranyozott ezüst, csepp alakú fülesgomb mellett, Ibrányon kéttagú csüngős bronz ingnyakveretek díszítették, az aranyozott bronz fülesgombbal ellátott leány egykori viseletét. Azonban akadtak gazdagabb temetkezések Hajdú–Bihar és Rétköz területén is – mint a poroshalmi 1. sír,<sup>57</sup> vagy a rétközberencsi 2. temetkezés,<sup>58</sup> ahol lovukkal eltemetett harcosok feküdtek, teljes övgarnitúrájukkal felszerelve –, de bronzból készült gombok ékesítették öltözetüket.

Összefoglalva elmondható, hogy a fülesgombok minden társadalmi réteg temetkezéseiből egyaránt napvilágot láttak,<sup>59</sup> s nem egyértelműen jelzik viselőjük társadalmi vagy anyagi helyzetét.<sup>60</sup>

### 4.1 A fülesgombok viseletben betöltött szerepe

A fülesgombok sok esetben nem eredeti viseleti helyzetükben látnak napvilágot a sírban. A temetkezésekben kis méretükből adódóan és a bolygatások következtében elmozdulnak, így a ruhák gombolódásának kérdése nem minden esetben egyértelmű.

A gombok rögzítése a következő módon történt: a gombok fülét átdugták az anyagon és a fonák oldalon, a fülekbe húzott bőrszíjjal vagy szövetből varrott zsinórral rögzítették [4. tábla 1].<sup>61</sup>

A szakirodalom által sem „megfejtett” kérdés, hogy felső vagy alsóruházatot, esetleg mindkettőt gomboltak-e ezen tárgyakkal. Véleményem szerint inget is kapcsolhattak, hisz kis méretükből adódóan – az átlagos méretük 1,2 cm – nem biztos, hogy kaftán gombolására alkalmasak lehettek minden esetben, azonban a tömören öntött, nagyobb példányok minden bizonnyal kaftánt rögzítettek. Ennek szemléltetésére két sír gombanyagát hasonlítottam össze: a püspökladányi 207. temetkezést, s a sárretudvari 53. sír fülesgombjait; mindkettő sírban a gombok egykoron női öltözetet kapcsoltak. Ezen sírok gombjai szélsőséges adatokkal rendelkeznek, így általános megállapításként kezelni azt, miszerint a kisebb gombok csak inget gombolhattak nem biztos, hogy célravezető, azonban a méretbeli különbségek

<sup>55</sup> M. NEPPER 2002, 323.

<sup>56</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 89.

<sup>57</sup> M. NEPPER 2002, 394–395.

<sup>58</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 176–178.

<sup>59</sup> RÉVÉSZ 1996, 98.

<sup>60</sup> Ez a jelenség a hajkarikák esetében is megfigyelhető (RÉVÉSZ 1996, 79).

<sup>61</sup> KÖHEGYI – KNOTIK 1982, 198.; SIPOS (é.n.), 12.

elgondolkodtatóak. A püspökladányi sír, tömören öntött gömb alakú fülesgombokat is tartalmaz, melyek közül az ép példány 1,75 cm, súlya 6 gramm. A sárrétudvari temetkezés, két félből öntött darabjai a 2 grammot sem érik el – az eredeti állapotát megőrzött példány sem –, s magasságuk 1,2–1,5 cm körüliek. Tehát ami igazán szembeötlő, az az öntési technika közötti különbség, melyből a nagy súlykülönbség is adódik.<sup>62</sup>

Az általam vizsgált területen változatos képet mutatnak abban a tekintetben, hogy hol helyezkedhettek el a ruházaton a fülesgombok. A sírokban sok esetben 1–2 fülesgomb fordult elő a vázon, azonban ezek változatos módon voltak egykor az öltözékekre felvarrva.

Az alsó-, felsőruhán kívül a viselet más elemeihez is használhattak eleink fülesgombokat, mint az öv- és a süveg esetében. A nők gyakran viseltek textil övet, ezeknek az anyaga lehetett selyem vagy valamilyen szövött pánt.<sup>63</sup>

Mind a négy hitelesen feltárt, nagy sírszámú temetőben, illetve a kisebb temetőtöredékeknél is megfigyelhető a sírokban, amikor 1 db gömb, vagy gomba alakú<sup>64</sup> fülesgomb volt rögzítve az elhunyt egykori öltözkén. Ezek a legtöbb esetben úgy voltak felvarrva a ruhára nemtől, kortól függetlenül, hogy a jobb vagy bal oldalon, főképpen a kulcsontok fölött, a váll környékén helyezkedtek el, s minden bizonnyal a kaftán gallérját/szárnyát gombolhatták.<sup>65</sup>

A kulcsont mindkét oldalán – vagy annak környékén – Sárrétudvari–Hízófüldön, 6 sírban (31., 127., 134., 167., 225., 248. sírok) jelent meg fülesgomb,<sup>66</sup> s csupán női temetkezésekhez köthetőek. Továbbá, Hajdúszoboszló–Árkoshalmon, a 226. sírjában került elő hasonló módon, s szintén női vázról.

Ennek a viseleti módnak talán az egyik megoldása, hogy a kaftán mindkét vállára, mellkas környékére lehajtott gallért gombolta, esetleg az egyik gomb belül gombolta a viseletet,<sup>67</sup> s a másik oldalán kívül. A harmadik elképzelést a Kaukázus ÉNy-i részén elhelyezkedő Moščevoja Balka egyik lelete reprezentálja.<sup>68</sup> A temető különlegessége, hogy a temetkezésekben a szerves anyagok kitűnően konzerválódtak, s időben a honfoglalás korától sem állnak messze, a 8–10. századra keltezhetőek. Az egyik temetkezésében egy kisleány ruhájának maradványán, valamivel a gallér alatt 2 db gömb alakú, tömören öntött fülesgomb van felvarrva. Szerepük különlegessége, hogy nyaklánc függesztésére szolgálnak, melyek üveggyöngyökből és különböző bajelhárító funkcióval bíró amulettekből állnak, mint pl. a medvekarom.<sup>69</sup> Elképzelhető, hogy hazánkban is viselték így a nyakláncot, mint az előbb említett kaukázusi lelőhelyen, s ez a tárgytypusnak, korábban a szakirodalomban fel nem merült használati lehetőségeire hívja fel a figyelmet. A kulcsontoknál gombok, s a mellkasanál gyöngyök, Hajdúszoboszló–Árkoshalom 226. temetkezésében fordultak elő: a bal kulcsontnál és a jobb állkapocs környékén 1–1 gömb alakú fülesgomb került elő, a nyaktájékon pedig különböző gyöngyök és átlukasztott rókafog a fűzér részeként [4. tábla 2].<sup>70</sup>

Az egyik érdekes jelenség, amikor a koponya környékén, a fül tájékán – a legtöbb esetben a jobb oldalán – jelent meg egy vagy kettő bronzgomb, továbbá több esetben a koponya alatt is előkerültek. Erre magyarázat lehet, hogy valamilyen szervesanyagból készült süvegre, fejfedőre voltak felvarrva a fülesgombok, melyek használatuk során valamilyen fül-

<sup>62</sup> A fülesgombok adatait Csutak Tünde adta meg számomra.

<sup>63</sup> SEILER-BALDINGER 1981, 57–58.

<sup>64</sup> Előfordultak az egyszerű gömb és gomba alakúakon kívül a lapított változataik is.

<sup>65</sup> A sírok eredeti dokumentációjának felhasználását a Déri Múzeum adattárából bocsájtottak rendelkezésemre.

<sup>66</sup> A kulcsontok környékén üregesen öntött gömb és gomba alakú típusok fordultak elő.

<sup>67</sup> A kaftán egyik oldalát belülré hajtották a másikat kívülre – tehát keresztben –, így működhetett ez a megoldás.

<sup>68</sup> Az orosz nyelvű szakirodalomban a „szogd kaftánként” ismert viseletnél jellemző, hogy a legfelső gomb belül helyezkedik el, s térd alá ér és végig nyitott (KÜRTI 1978–79, 34–35.; E-NAGY – BÍRÓ et alii. 2010, 19).

<sup>69</sup> IERUSALIMSKAJA – BORKOPP 1996, 9, 12.

<sup>70</sup> IERUSALIMSKAJA – BORKOPP 1996, 46–47.

<sup>71</sup> M. NEPPER 2002, 94.

vagy tarkóvédő anyagot gombolhattak fel, mikor nem kellett a hideg ellen védekezni, esetleg fátyolt is rögzíthettek.

Ennek a viseleti módnak a bemutatására Moščevaja Balka ismét felhasználható: egy bőrből készült fejfedő is napvilágot látott a temetőben, amelynek a bal oldalára egy gomb volt felvarrva.<sup>71</sup> Ez esetben a fejfedő egyik oldalára egy szalag lehetett valamilyen módon – valószínűleg varrással – rögzítve, melyet az áll alatt vezethettek el, s a másik oldalon elhelyezkedő gomb pedig a szalag másik felét kapcsolta. Ezzel biztosíthatták, hogy a fejen maradjon a fejfedő, illetve, hogy a zord időben a fülvédő jobban rásimuljon a fülre, esetleg fel is köthették a fül- és tarkóvédőt [4. tábla 3].

Hajdú-Bihar megyében több temető esetében is előfordult a fej környékén gomb, a tömören és üregesen öntött gömb típusok a jellemző formák. Rétköz területén csupán Ibrányon, egy esetben látott napvilágot a koponyánál fülesgomb, mely azonban csepp alakú. A sírokban nők és gyermekek feküdtek, férfiaknál nem jellemző, hogy fejfedőjüket/süvegüket fülesgombok kapcsolták volna az általam vizsgált területen.

A kéz környékén is több alkalommal fordultak elő fülesgombok bolygatatlan sírokban. Ez esetekben elképzelhető, hogy valamiféle mandzsettászerű ruhaujj gombolására szolgálhattak.<sup>72</sup> A püspökladányi temető 278. sírjában 2 db gömb alakú bronzgomb került elő, a kisujj és a jobb alkar két csontja között, s női sírhoz köthetőek.<sup>73</sup>

Rétköz területén a tiszbezdédi 10. temetkezésben, egy férfi bal alkarcsontja mellett találtak 3 db üreges gömb alakú bronzgombot, a 14. sírban pedig egy nő jobb és a bal alkarcsontjának közepénél egyet-egyet: az egyik gomb tagolt kúp alakú, a másik üregesen öntött, gömb alakú. A Sárretudvari temető 128. temetkezése igen különleges, hisz 7 db két félből öntött, gömb alakú fülesgomb jelentkezett egy férfi jobb csuklója körül, s alatta keskeny bőrpánt maradványai is megfigyelhetők voltak, mely bőrcsíkra minden bizonnyal a gombokat varrták fel.<sup>74</sup> Ez igen csak egyedi megjelenése a gomboknak, hisz mandzsettaként meglepő lenne a 7 db fülesgomb rögzítése, így elképzelhető, hogy karperecszerű díszítésként funkcionálhatott.

#### 4.2. A több gombbal záródó viseletek

A honfoglalás korában a több gombbal záródó viseletek is igen színes palettát mutatnak. Az öltözék záródhatott középen, jobb- vagy bal oldalon, ferdén vagy duplasorosan.<sup>75</sup>

A középen záródó viselet a Bosod–Abaúj–Zemplén megyei Karos–Eperjesszög II. temetőben szépen kimutatható.<sup>76</sup> A 20. temetkezésben egy idősebb férfi öltözéke 3 db-, a 35. sírban egy fiatal fiú egykori viseletét 4 db fülesgomb kapcsolta [5. tábla 1].<sup>77</sup> Az 56. temetkezés egy adultus korú hölgyhöz köthető, akinek öltözékét 4 db filigránt utánzó díszítésű, csepp alakú gomb rögzítette, szintén középen, így elképzelhető, hogy ünnepi viseletben tették a sírba nyugodni.

Rétköz területén jól megfigyelhető a jobb oldalon záródó öltözék, mely női kaftánt gombolhatott egykor. A Gáva–vásártéri 28. sírban, a gerincoszlop alsó egyharmadánál, függőlegesen 4 db fülesgomb került elő [5. tábla 2].<sup>78</sup>

<sup>71</sup> IERUSALIMSKAJA – BORKOPP 1996, 38–39.

<sup>72</sup> PROHÁSZKA – RÉVÉSZ 2004, 166.

<sup>73</sup> M. NEPPER 2002, 173.

<sup>74</sup> M. NEPPER 2002, 321.

<sup>75</sup> Ebben az esetben, nem csak Hajdú-Bihar megye és Rétköz területén előkerült fülesgombot tartalmazó sírokat használok fel, hanem a Kárpát-medence különböző területén előkerült temetőket is. A sírrajzok alapján készült rekonstrukciós rajzokat Andrási Melinda készítette.

<sup>76</sup> A karosi temetők a 10. század első feléhez köthetőek, s a leggazdagabb, teljesen feltárt, honfoglalás kori temetkezési helyek (RÉVÉSZ 1996).

<sup>77</sup> RÉVÉSZ 1996, 20.

<sup>78</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 57–61.

A bal oldalon kapcsolódó viselet, szintén Rétköz területén jól dokumentált. Tiszabездé–Harangláb-dűlő 10. temetkezésében egy harcos férfi feküdt, mely sír azért is különleges, hisz Jósa András által készített eredeti vázlatrajzon, pontosan dokumentált a 10 db fülesgomb bal oldali elhelyezkedése [6. tábla 1].<sup>79</sup>

A Pest megyei Dabas–Felsőbesnyő 50. temetkezésében, 5 db bronzból öntött gomba alakú fülesgomb rögzítette egykor egy nő öltözkését.<sup>80</sup> Ebben az esetben a mellkas környéke bolygatott volt, így a gombok sírbeli helyzete nem biztos, hogy a valós állapotot tükrözték – így a bal oldali kapcsolódás mellett, a középen záródás is számba vehető –, azonban a gombok számbeli megjelenésének kronológiai kérdésében fontos tényező ez a sír; hiszen a temető használata a 10. század második felére, 10–11. század fordulójára tehető.

A honfoglaló magyarok viselete záródhatott ferdén is<sup>81</sup>: Ibrány–Esbó-halom 197/a leány temetkezésében, ezen viselet elemeit biztosan megőrizte a bal válltól a jobb csípőig sorakozó 5 db üregesen öntött fülesgomb.<sup>82</sup>

Karos II. temető 36. sírjában is 5 db fülesgomb került elő, s ugyan olyan módon záródott, mint az ibrányi lány viselete. Azonban ezek tömören öntöttek gombok – az ibrányi ferdén záródó öltözkész üregesen öntött –, s egy harcos kaftánját kapcsolták a 10. század elején [6. tábla 2].<sup>83</sup>

Jósa András másik vázlata nem csak a bal oldalon záródó viseletet őrizte meg számunkra, hanem a duplasoros gombolódású öltözkész is.<sup>84</sup> Tiszabездé–Harangláb-dűlő 15. temetkezésében – melyben egy nő nyugodott lovával eltemetve –, az előbb említett módon, tehát egy oldalon helyezkedett el a két gombsor, párhuzamosan 4–4 fülesgomb.<sup>85</sup> A vázlat másik jelentősége, hogy feltüntette a díszített gombok elhelyezkedését, melyek a két gombsor záró darabjai [7. tábla].

Kronológiai változás a gombok számbeli megjelenésében észlelhető. A 10. század első felében Karos II. temetőjében mutatható ki több gombbal záródó viselet. A 10. század közepén használatukra bizonyíték Ibrány–Esbó-halom 197/a sírja, s a 10. század második harmadában, második felében, Tiszabездé sírjai. A 10. század utolsó harmadában/végén Dabas–Felsőbesnyő temető 50. sírja mutatja, hogy eleink még viseltek olyan öltözkész, amit több gombbal kapcsoltak össze. Azonban a 11. századi temetőrészekben 1–1 fülesgomb rögzítette már csak a ruházatot, s amint arra már kitértem, csak női és gyermek sírokban. Hajdúszoboszló–Árkoshalmon sajnos a bolygatottság miatt nem állapítható meg a viseleti helyzete a 11. századi fülesgomboknak, azonban Püspökladányon a fejnél (295., 459. sírok),<sup>86</sup> a jobb és bal kulcsfontonon (299., 542. sírok)<sup>87</sup> kerültek elő még, a 11. századi temetkezésekben fülesgombok. Rétköz területén, 11. századi sírban Tiszabercel–Újsor 27. sírjában a váll egyik oldalán kapcsolta a fülesgomb a ruhát.

Ezek alapján megállapítható, hogy a fülesgombok 11. századi megritkulása, esetleg a viseletben való használatuk megszűnése, további bizonyíték a keleti típusú viselet lassú eltűnésére a 11. századi Magyarországon.

<sup>79</sup> PROHÁSZKA – RÉVÉSZ 2004, 152.

<sup>80</sup> A temetővel kapcsolatos adatok felhasználását Füredi Ágnes tette lehetővé számomra, ez úton is szeretném megköszönni segítségét.

<sup>81</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 299.

<sup>82</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 97–101.

<sup>83</sup> RÉVÉSZ 1996, 22.

<sup>84</sup> PROHÁSZKA – RÉVÉSZ 2004, 160.

<sup>85</sup> ISTVÁNOVITS 2003, 214.

<sup>86</sup> M. NEPPER 2002, 176., 194.

<sup>87</sup> M. NEPPER 2002, 177., 203.

## IRODALOM

A. ROSSI – F. ROSSI 2004 = A. M., Rossi – F., Rossi: *Style From the Steppes Silk Costumes and Textiles from the Liao and Yuan Periods 10<sup>th</sup> to 13<sup>th</sup> Century*. Exhibition cat. 2004.

ANDRÁSI 2015 = Andrási R.: *A 10–11. századi fülesgombok tipokronológiája Hajdú-Bihar megye és Rétköz területén. Újabb adatok a honfoglalás kori viselet kérdéséhez*. Kézirat. Szeged 2015.

BÁLINT 1991 = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* 11. (1991)

E. NAGY – BÍRÓ et alii. 2010 = E. Nagy K. – Bíró Á. – Bollók Á. – Költő L. – Langó P. – Türk A.: Bizánci selyemruha töredéke egy fonyódi 10. századi sírból. Újabb adatok a Kárpát-medence 10. századi viselettörténetéhez. In: *Studia et Experientia Docent*. Tanulmányok László Emőke tiszteletére. Szerk.: Szegzárdy-Csengery K. – Szilágyi A. – E. Nagy K. Budapest 2010, 11–27.

IERUSALIMSKAJA – BORKOPP 1996 = Ierusalimskaja, A. – Borkopp, B.: *Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg*. München, 1996.

ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékménye*. Nyíregyháza, 2003.

KÖHEGYI – KNOTIK 1982 = Köhegyi M. – Knotik M.: A madarasi honfoglaláskori temető textilpántjainak vizsgálata. *Cumania* 7. *Archaeologia*. (1982), 191–312.

KÜRTI 1978–79 = Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged–Algyőn (Előzetes beszámoló). *MFME* 1978/79, 323–347.

M. NEPPER 1994 = M. Nepper I.: Honfoglalók a Hortobágy-Berettyó vidékén. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest 1994, 151–160.

M. NEPPER 2002 = M. Nepper Ibolya: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II*. Debrecen, 2002.

M. NEPPER – RÉVÉSZ 1990 = M. Nepper I. – Révész L.: Rangosak és közrendűek leletei négy újonnan feltárt X. századi temetőben. In: *Etelközből a Kárpát-medencébe. A honfoglalók legújabb leletei*. Kiállítási Katalógus. Debrecen 1990, 19–28.

MESTERHÁZY 2000 = Mesterházy K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. *CommArchHung* 2000, 211–214.

MIKHAILOV 2005 = K. A. Михайлов: Древнерусские кафтаны «Восточного» типа (мода, происхождение, хронология) (The ancient Russian caftans of the “east” type [a fashion, an origin, chronology]). In: *Вестник Молодых Учёных. Серия Исторические Науки*. 2005/1, 56–65.

PROHÁSZKA – RÉVÉSZ 2004 = Prohászka P. – Révész L.: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jóna Andrási vázlatának tükrében. *JAMÉ* 46 (2004), 137–167.

RÉVÉSZ 1988 = Révész L.: Gömbsorcsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. – Ohrgehänge mit Kugelreichenanhänger im Karpatenbecken. *HOMÉ* 25–26 (1988), 141–159.

RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.

RÉVÉSZ – M. NEPPER 1996 = Révész L. – M. Nepper I.: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka. In: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság.* Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996.

SEILER-BALDINGER 1981 = A., Seiler-Baldinger: „*Systematik der Textilien Techniken*” [Ethnologisches Seminar der Universität und Museum für Völkerkunde, 14.] Nachdruck 1981.

SÍPOS (é.n.) = Sipos Enikő: Divatlap 895. Kézirat. Budapest (é.n.)

SZABÓ 1980 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud-határában, IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. – Árpádenzeitliche Siedlung und des Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. *EMÉ* 16–17 (1978–79) [1980], 45–136.

SZÖKE 1962 = Szőke B.: *A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* [Régészeti Tanulmányok I.] Budapest 1962.

SZÖKE – VÁNDOR 1987 = Szőke B. M. – Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője – Árpádenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló.* [FontesArchHung] Budapest 1987.

## **The tipochronology of the 10th and 11th centuries' ball buttons at the area of Hajdú-Bihar county and Rétköz. Recent informations for the question of the wear in the Hungarian Conquest period**

RÉKA ANDRÁSI

The ball buttons were an important part of the attire during the 10<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> centuries of the Kárpát-Basin which were represented in every social level and it was originated from the East presumably. The literature didn't pay much attention to these little objects, since the dress fittings and mounds made of precious metals have taken the fore in the previous reseraches.

In the first part of my research, I will present the buttons excavated and documented by new methods from the 10<sup>th</sup> 11<sup>th</sup> cemeteries of Hajdú-Bihar county and Rétköz (Hajdúszoboszló –Árkoshalom, Püspökladány–Eperjesvölgy and Sárrétudvari–Hízóföld in Hajdú-Bihar county, and Ibrány–Esbó-halom from the area of Rétköz).

I present the ornameting methods of the ball buttons in a separate chapter, and I divided them by the variance of forms. During my research, I've succeeded to discover one method in the examined areas which is typical solely in the 11<sup>th</sup> century. Above all, I've investigated the correlation between the occurence of the examined objects' different types and the gender, age of the excavated skeletons. Regarding the analised areas most of the buttons were found in female graves, but some of them can be found in the male graves in the 10<sup>th</sup> century as well. In the 11<sup>th</sup> century only children and female graves have there remains of these objects.

In the other part of my work, I present the role of the ball buttons in the attire. In this case I used not only the cemeteries of Hajdú-Bihar county and Rétköz but the well-documented gravings from the different areas of Kárpát-Basin too, where the ball-buttons were found. It can be established as a conclusion that the clothing by closing with more buttons was existed till the end of the 10<sup>th</sup> century, but in the 11<sup>th</sup> century only one, possibly two buttons were used for this function. Overall, these facts are signs of the slow disapperance of the eastern type clothing from Hungary in the 11<sup>th</sup> century.